

ЗЛОЧИН І КАРА У РОДИННО-ПОБУТОВИХ КОНФЛІКТАХ БАЛАДНОЇ ТВОРЧОСТІ КИЇВЩИНИ

Нікольчук І.В.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського
Національної академії наук України

Проаналізовано баладний фонд Київщини через призму звичаєвого права українців. Визначено основні функції балади. Охарактеризовано звичаєву норму права. Досліджено конфлікти у соціально-побутових баладах Київщини. Виявлено безпосередній зв'язок баладної творчості із звичаєвим кримінальним правом.

Ключові слова: балада, звичаєве право, соціально-побутовий, кримінальне право, конфлікти.

Постановка проблеми. Визначення поняття балади та її характеристика як жанру. Проведення та дослідження соціально-побутових балад, а також визначення їх функцій у суспільстві. Виявлення звичаєво-правових норм у баладах Київщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Історична роль звичаєвого права у розвитку суспільних відносин на території Київщини». Дане дослідження розкриває значення звичаєвого права у розвитку будь-якого суспільства. Крім того, на прикладі розвитку суспільства Київської Русі проаналізовано зв'язок та функції звичаєвого права, яке врегульовувало суспільні відносини у державі та поза її межами.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми. Велика кількість жанрових одиниць, що побутували на Київщині не досліджена у контексті звичаєвого права. Вкрай рідко зустрічається повноцінний аналіз правових ситуацій у баладах на прикладах судових справ.

Постановка завдання. Охарактеризувати баладну творчість Київщини у контексті звичаєвого права. Прокоментувати звичаєво-правові норми фольклорного жанру – балади та визначити її значення у житті суспільства. Розкрити взаємозв'язок сюжетів балад та зміст звичаєвого кримінального права.

Виклад основного матеріалу. Фонд баладної української народної творчості ґрунтується на життєвих конфліктах та драматизмі ситуацій, які виникали у повсякденному родинному житті людини. В основу балади покладено моральний кодекс українців, які відображали норму права, звичаю на елементарній життєвій ситуації. Часто сюжетна лінія у баладі закінчувалася трагічно – це так би мовити неписаний сімейний або ж кримінальний кодекси, якщо говорити мовою юридичної науки.

Родинні конфлікти, про які розкаже нам балада безпосередньо стосуються сімейного укладу або звичаю, який характерно для українців був досить демократичним – відкритість та вседозволеність у правах жінки, яка незалежно та самостійно могла вирішувати родинні справи. Це обумовлено тим, що у зв'язку з політичними та історичними умовами чоловіки часто були відірвані від родини (війна, заробітки і т.д.), тому всі хатні та внутрішньосімейні справи були перекладені на жінку, матір. Або ж жінка взагалі залишалася вдовою і повинна була забезпечити належні умови для проживання своєї родини, тоді всі функції чоловіка вона перекладала

на себе. Крім того, у баладній творчості нерідко порушуються проблеми конфлікту батьків та дітей, чоловіка та дружини, невістки та свекрухи, братів та сестер, соціальної нерівності, сирітства, нещастя від розбійництва, зради. Конфлікти, а подекуди і злочини між членами родини є надзвичайно складними та винятковими, на такі вчинки суспільство реагувало дуже гостро.

Сюжети балад побудовані на основі реальних подій, відображення яких прямо залежить від життєвої моделі. Висвітлення такої дійсності громади говорять про її емоційність від побаченого, естетичне сприйняття дійсності, про психологічний стан та світосприйняття. Кожна родинна історія у баладі – це є відображення життя і самого суспільства, громади.

Ідеальних героїв у текстах балад не існує, всі вони мають переваги та вади, мова ведеться від простого трудового народу. Майже всі історії повторюються, адже це життя, у них лише змінюються імена героїв, умови, вчинки; всі вони базуються на моральних або аморальних, правових, психологічних площинах. Якщо ж у баладі присутні елементи містичного, то це лише відголоски первісних вірувань, вони лише доповнюють та більше драматизують сюжет. Персонажі уособлюються, наділяються рисами тварин чи рослин і навпаки, як писав О.О. Потебня «Поезії різних народів властиво порівнювати особисте життя людини з життям рослин. Нестримана критикою думка приймає поєднання образів за зв'язок предметів, із порівняння будує цілий світ, роблячи висновок, що коли людина уявляється деревом, то й навпаки – дерево людиноподібне» [1, с. 9]. Жанрове різноманіття ґрунтується не на фантастичному перетворенні, а скоріше на уточненні емоційного стану персонажу, так, наприклад, молода дівчина так стомилася від хатньої роботи, що мріє перетворитися на дерево. Саме такий прийом передачі реальності використаний для підсилення психологізму та трагізму даної ситуації.

Основна місія чи функція балади – це засвідчити, задокументувати життєву історію простою народу, передати весь біль, тягар, радість чи щастя людини.

Конфлікти часто виникали між чоловіком та дружиною через примусовість їх до шлюбу, втручання когось із родичів у стосунки пари. І.Я. Франко дослідивши питання жіночої долі у піснях, зазначає, що суть страждання та примусовість в шлюбі з нелюбом «основане не на грубих та варварських обичаях народних, що чуття

і здоровий розум народу супротивляться їй, що особливо жіноцтво дуже живо і виразно почуває всю ненормальність свого положення, але її викликає не що друге, як потік поганих обставин економічних на життя родинне...» [6, с. 222]. Часто молоду дівчину насильно віддавали заміж за нелюба, це супроводжувалось стражданнями жінки усе життя, траплялися випадки і зради у результаті такого шлюбу. На території Київщини широко побутувала балада «Ой мороз, мороз, прощу я тебе», в якій розповідається про невзаємні почуття жінки до свого чоловіка, від чого мучилася не лише дружина, а сам чоловік:

Доленька моя ти безщасная!

А в мужа, в мужа жена недужа,

Затим недужа – не любить мужа [с. 101].

Жінка не витримує такого подружнього життя і спробує злочин – вбити свого чоловіка аби полегшити свої страждання:

Взяла за рукав да й повела в сад,

Повела в сад та й завісила

На сладкім деревці да на яблунці... [с. 101].

Отямившись жінка почала жалкувати про скоєний нею злочин і просити його прокинутись, але вже надто пізно. Жінка жалкує за своїм чоловіком, роздумуючи вона розуміє, що краще було вести господарство з таким мужем ніж одній. За архівними даними волосних судів такі випадки траплялися не так часто, але за скоєний злочин жінку відправляли до в'язниці, якщо у неї були малолітні діти, то вона могла сплатити грошовий відкуп, якщо ж грошей не було, то діти і все господарство жінки-вбивці переходило тим людям, які брали в опіку дітей, часто це були родичі [2, с. 317]. Причиною таких трагедій часто було жорстоке поводження чоловіка зі своєю дружиною. Про це свідчить патріархальний уклад родини, який часто проявлявся у деспотичній формі.

Не завжди жінка зважувалася вбити свого чоловіка, популярні випадки самогубства дівчини через лиху долю або втечу з дому, були і ситуації, коли чоловіку набридала дружина і він її забивав до смерті. Така помста за нещасливе життя. З практики юридичних експедицій, волосний суд розглядав справу, де йшлося про покарання чоловіка своєї дружини через те, що вона пішла з дому, бо чоловік над нею знущався [2, с. 326]. Після одруження у стосунках молодої пари почалися конфлікти, через погане ставлення родичів чоловіка до дівчини. Після прирікань, чоловік вирішує покарати дружину, побивши її. На такі міжсміейні конфлікти громада ніяк не реагує, якщо дівчина не звертається до неї за допомогою. Молодиця вирішує йти з дому чоловіка до своїх батьків, які живуть у сусідньому селі. Батьки через любов до своєї дочки приймають її. Через деякий час чоловік приходить до будинку тестів аби повернути свою дружину, просить пробачення і обіцяє більше не ображати дружину, дівчина за умовою батьків погоджується повернутися. По дорозі додому дівчину чекає неприємний сюрприз – чоловік вирішує її жорстоко покарати. Він роздягає свою дружину і прив'язує її до підводи, замість коня, дружина тягла підводу аж до будинку свого чоловіка. Так чоловік покарав неслухняну дружину опираючись на традиції самосуду. Вже пізніше, коли батьки дівчини та сама дівчина пожалілися до

суду на чоловіка, тільки тоді до взаємовідносин подружньої пари втрутилася громада. За такий вчинок чоловік змушений був заплатити грошову компенсацію своїй дружині.

Траплялися випадки вбивства чоловіком своєї дружини. У сюжеті балади «Терен, терен по городу, терен по ярі» чоловік топить свою дружину у Дунаї, бо та йому вже набридла і він хоче погуляти з іншою:

Возьму жінку да нетіпанку да під сухі боки,

Вкину жінку да нетіпанку у Дунай глибокий:

- Пливи, жінко, да нетіпанко, уплинь за водою,

Уже ж мені да наскучило жити із тобою [с. 117].

Балада «Ой задумавсь, зажурились» оповідає ще жорстокішу історію смерті, де чоловік прохає смерті не лише своїй дружині, а й малій дитині, бо свого часу він помилився і обрав не ту дівчину: «Буду лаять, буду бити, сам на улицю ходити» [1, с. 118]. Коли жінка і мала дитина помирають, то чоловік йде одразу на пошуки нової дружини, та ще й вихваляється перед іншими :

Смерте ж моя часова,

Чогось тебе прощу я:

Умори жінку мою

Ще й дитину малую [с. 118].

Нерідко причиною вбивства чоловіка дружиною чи навпаки стає зрада між подружньою парою, перелюбство. Так, сюжет балади «Ой я, молодая, сюю нічку не спала» розповідає про зраду чоловіка своїй дружині. Чоловік маючи родину, тікає з чужою жінкою, а їх наздоганяють дружина та малі діти. Коли у полі чоловік чує сльози своїх малолітніх дітей, то перетворює себе на камінь, а коханку в куницю. Таким чином, рятує себе від сорому перед громадою та своєю родиною. Очевидно каменем перетворившись він помирає спокуюючи свою провину:

Ой коню ж мій, коню, да порадь же ти й мене:

Хочу їхати тобою пріч із чужою жоною [с. 122].

У справах волосних судів передбачаються за такі випадки зради покарання, коли чоловік йде від родини, залишаючи малолітніх дітей з дружиною [2, с. 311]. Коли таке стається, тоді волосний суд бере на себе обов'язки у вирішенні даної справи. Громада не ігнорує такі вчинки і намагається покарати винного. Чоловік повинен утримувати свою родину, незважаючи на те, що створив нову родину. У вищезазначеній баладі хлопець тікає від своїх зобов'язань, але його наздоганяють, аби себе уберегти від наслідків від скоєного він закінчує життя самогубством, символічно перетворившись на камінь. Якщо ж чоловік відкрито та відверто йде від родини, не тікаючи від громади та не боячись осуду, волосний суд зазвичай призначав покарання у вигляді матеріальної компенсації. Зрадник повинен був віддати половину свого майна дружині та дітям або кожного місяця виділяти по мішку борошна, якщо ж з дружиною залишалися діти, тоді розміри борошна значно збільшувались.

На Київщині крім балад на тему зради у подружньому житті побутували ще такі балади як «Ой пішов Іваненько у поле орати» [1, с. 134], «У Петрусь у stodолі пшеницю молоте» [1, с. 141], «Ходить, блудить козак по дорозі» [1, с. 172] та ін.

Велика кількість сюжетів відображає стосунки між батьками та дітьми. У записах волосних судів інформація про такі спори дуже вузька.

В сфері особистих відносин існують посилення на те, що за батьками не визнається такої широкої влади над їхніми дітьми, але у сфері закону це право досить широке і авторитетне. Траплялися випадки, коли навіть волосні суди відмовляли у вимогах батьків покарати їхніх дітей за непослух і розгульне життя дорослих дітей. По вимогам батьків, волосні суди вправі покарати лише неповнолітніх дітей, які проживають з батьками. Прикладом стосунків між батьком та малими дітьми є балада «Ой у полі корчомочка»:

Ой там козак та й напивався,
А кінь з орлом закладався:
Од могили та до могили
Сімсот верстов ще й чотири...
Ой хто кого спередить... [1, с. 288]

Два брати змагаються між собою хто сильніший, хто швидший. Образ коня символізує меншого брата, а молодого орла – старший. Першим приходиться менший брат кінь, а орел спізнився не тому що він слабший, а тому що по дорозі навідував свої малих дітей. У баладі «Тече річечка невеличечка» показуються стосунку між молодю дочкою та її матір, дочка просить неньку не віддавати її заміж за нелюба, а за коханого:

Ой віддай мене, моя матінко,
За кого я хочу... [1, с. 321]

Цикл балад розкривають теми сирітської долі. Доля сироти наповнена драматизмом, вона гірка. Про дітей, які залишалися сиротами через нападників, завойовників розповідає чимало балад. Зазвичай нестерпним життя у такої верстви людей робить мачуха, яка постає у образі жорстокої людини:

Ой ішла дівка лізками
Та вмила слізками...
До билини припала,
Та й матінку згадала... [1, с. 421]

Висновки. «Таким чином, баладна творчість народу брала на себе важливу суспільну функцію, сприяючи пізнанню добра й зла, правди і кривди, справедливості й нечесності, обстоюючи гуманні громадські й щирі родинні відносини, заперечуючи несумісні з цим вікові традиції в сімейній сфері – деспотизм чоловіків, свекрух, насилля батьків над дітьми...» О.І. Дей [1, с. 22].

Головне місце у баладах відводиться долі людини, і лише на основі цього розглядаються соціальна, психологічна, звичаєво-правова сфери життя. Доля людини та сфери побуту тісно взаємопов'язані і перебувають між собою у причинно-наслідковому зв'язку. Тексти балад розкривають конкретні життєві історії через призму морально-правових засад родинного життя. Деякі приклади творів зберегли у сюжетах пережитки давніх звичаїв та обрядів.

Список літератури:

1. Балади. Кн. 2. Родинно-побутові стосунки / Упоряд. О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук (1988).
2. Сборник народных юридических обычаев. Т. 2 / Ред. С.В. Пахман. С.-Петербург, 1900.
3. Ковалевский М. Очерк происхождения и развития семьи и собственности. Москва, 1939.
4. Ковалевский. М. Первобытное право, в. 1–2. Москва, 1886.
5. Ковалевский М. Труд как источник права собственности на землю в Малороссии и на Украине. «Юридический вестник», 1892, кн. 1–2.
6. Франко І.Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1980 р., т. 26, с. 210–253.

Никольчук И.В.

Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии имени М.Т. Рылского
Национальной академии наук Украины

ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ В СЕМЕЙНО-БЫТОВЫХ КОНФЛИКТАХ БАЛЛАДНОГО ТВОРЧЕСТВА КИЕВЩИНЫ

Аннотация

Проанализированный балладный фонд Киевщины через призму обычного права украинцев. Определены основные функции баллады. Охарактеризованы обычные нормы права. Исследованы конфликты в социально-бытовых балладах Киевщины. Выявлена прямая связь балладного творчества с обычным уголовным правом.

Ключевые слова: баллада, обычное право, социально-бытовой, уголовное право, конфликты.

Nikolchuk I.V.

Institute of Arts, Folklore and Ethnology named after M.T. Rylsky,
National Academy of Sciences of Ukraine

CRIME AND PUNISHMENT IN THE FAMILY-HOUSE CONFLICTS OF THE BALLADRY OF KIEV REGION

Summary

Ballad fund of Kyiv region is analyzed through the prism of customary Ukrainians law. The author defines the main function of ballad. The customary rules of law are characterized in this paper. The conflicts of customary ballad of Kiev region are investigated by author. A direct link between ballad and customary criminal law also was revealed.

Keywords: ballad, customary law, social, criminal law, conflicts.